"کاری ئێمە چێ کردن نیە، تەخت کردنی ڕێگایە"

نووسینی: فەرۆخ نعمەتپوور

رۆمانی "باوکان‌وکوڕان"ی"تورگنیف"نووسەری سەدەی ١٩ی روسیەو یەکێك لە نوسەرە گەورەکانی جیهان، رۆمانێکی سادە بەڵام هەر لەو کاتەدا قووڵوگرێنگە کە بەوتەی وەرگێرەفارسییەکەی تێیدا "تورگنیف" ئاڵوگۆڕە کۆمەڵاتیەکانی ئەو سەردەمەی روسیا ونەریتەکانی چینە جۆربەجۆرەکانی بە باشترین شێوە نواندووەتەوە. "بازارۆف"کاراکتێری سەرەکیی رۆمانەکە گەنجێکی نهیلیستە، دۆخی روسیای قبووڵ نیە و لە بیری چێکردنی دۆخێکی دیکە دایە. بەڵام وێنەکانی داهاتوو لای ئەو روون نین ، بۆیە دەڵێ :"کاری ئێمە چێکردن نیە، بەڵکو تەخت کردنی رێگایە"لێرەوە پێکهاتەی ترسناکی بیروڕاکانی"بازارۆف"مان بۆ دەردەکەوێ، بۆچوونێك کە دەیەوێ تەنیا بڕوخێنێ و رێگا بۆ ئەو ئاڵووگۆڕانە خۆش بکا کە دەبێ کۆمەڵگای روسیا بگرێتەوە. ئەو لە بەرامبەر هەموو شتێك دا نهیلیست و رەخنەگرە. کاتێك کاراکتێری دیکەی نێو رۆمانەکە پرسیاری ئەوەی لێ دەکا کە چلۆن ئەو لە نێو ئەو بۆشاییە بێ هەوایەدا دەیەوێ خۆی را بگرێ،"بازارۆف"دژکردەوەیەکی ئەوتۆی نابێت. چوونکە لای وی گرێنگ دژی ئێستا بوونە. هیچ شتێك ناتوانێ پاساوی ئەو دۆخەی ئیستای روسیە لای وی بداتەوە. بەڵام پێدەچێ بازارۆف زۆرتر نهێلیزمێکی ئەخلاقیە تا نهێلیزمێکی کۆمەڵایەتی(ئەگەر بتوانین ئەم دەستەواژەیە بەکاربێنین) بازارۆف نهێلیزمێکی فەلسەفی نیە، چونکە بیر لە زانست دەکاتەوە و خەونی تێڕوانینێکی مەتریالی و زانستی هەیە. لای بازارۆف شەڕی بایەخەکان دەستی پێکردووە. نەوەکۆنەکان مەحکوومن و دەبێ رێگا چۆڵ کەن.

بێگومان مرۆڤێك کەبەبێ پلانێکی روون بۆ داهاتوو، شەڕی ئیستادەکا، چونکە بیر لە ئامرازە مەتریالیەکانی داهاتوو ناکاتەوە، دەشێ بەرامبەربە هەموو شتێ بە بێ ترس تووڕە بێت، تەنانەت لە مرۆڤەکانیش. کاراکتێرێکی رۆمانەکە بە بازارۆف دەڵێ :"تۆ باس لە جوتیاران دەکەی، بەڵام هەر لەو کاتەدا بە سووك وەریان

دەگریت" بازارۆف" یش لە وەڵام دا دەڵێت: چ بکەین لە کاتێکدا ئەوان شیاوی ئـەم سووکایەتیەن".

بازارۆف لەم دۆخەی خۆی ناترسێ و نیگەران نیە. چوونکە پێی وایـە عەقڵانیـەت و راستیەك لە پشت سەری راوەستاون کە هێزێکی سەیری پێ دەبەخشـن، تەنانـەت ئەگەر مرۆڤەکانی ئێستاش دژی بن. چونکە دژایەتی کردن ئێستا پشت ئەستوور بـە ڕابردووش ئەو شتە نیە کە شیاوی بەرگری کردن بێ.

"تورگنیـف" لـەم رۆمانـەدا هەسـتی خـۆی لـە سـیمای گەنجێکـدا پێشـان دەدا چوونکە ئەوە گەنجەکانن کە یادەوەریی رابردوویان هاندەرەودەشـێ زۆرتـر لـە ژێـر سریمەی دۆخی ئێستا یاخود داهاتوودابن. بەتایبەت بۆ کەسـێکی وەك بـازارۆف کـە خەرێکی خوێندنی پزیشکیەولەگەڵ دەقە ماتریالیستەکانی فەیلەسووفەکانی ئاڵمـان ئاشنایە. لێرەوە دەردەکەوێ کە لەناوەراستی بیری نوێی سـەدەی ١٩ لـە ئـەورووپا هێشتا سەردەمی گەشـەی زانسـت و بـڕوای قـووڵی مرۆڤـە کـە دەتوانـێ جیهـانێکی شیاوی بۆ چێ بکا. مرۆڤ هێشتا لەو سـەردەمەدا لـە ئاکامـە نێگەتیڤـەکانی زانسـت ناترسێودەیهەوێ بەرەو ئەم سەرزەمینە ئەسپی خۆی تاو بدا.

داریوش شایگان دەڵێ:"نهێلیزم لای نیچە لـە دوو قۆنـاغ دا خـۆی نیشـان دەدا : نهێلیزمی ئەکتیف و نهێلیزمی پاسیف ... نهێلیزمی پاسیف بریتیـیە لەو شـتەی کـە لەسەردەمی نیچەدا دەرکەوت. ئـەم جۆرەنهێلیزمـە هاوئاهـەنگیی بایەخ‌وئـەنجام لـە نێــو دەبــاوهێزی ئیمــانوبڕوا بەرەبــەرە لاواز دەبــێ ،....بایەخــەکان ...تێــك بەردەبنوشەڕی نێوانیان دەست پێدەکا .

هــەروەك دەزانــین نیچــە فەیلەســووفی ســەدەی ١٩یــە، واتــە ســەردەمی تورگنیفوبـازارۆف. بایەخـە کۆنـەکانی روسـیا پتـەووقایم خۆدەنوێننوبـەرگری لـە خۆیان دەکەن، نەریتی ئەریستۆکراتی، بڕوای مەسیحی، دابونەریتەکانودۆخی باو، ئەو شتانەن کە وەك دیواروقەڵایـەکی پتـەو خـۆ دەنوێننونـەگۆڕن ، بـەڵام بـازارۆف وەك کاراکتێرێکی تیپیکی دژ، بێ ترس هێرشیان دەباتە سەر. لەم کتێبەدا سەردەم

سەردەمی شەڕی بایەخەکانە، بەڵام تەنیا شەڕو بەس. گۆڕانەکان، ئەوانەی وا لە پێشن. روونادەن .تەنیا ئەوە پێشەنگەکانن کە لێرەو لەوێ خۆ دەردەخەن و بە تووش شەڕێکی کارە ساتبارەوە دەبن.

بەڵام بۆ کۆمەڵگایەکی وەك ئەو سەردەمەی روسیا کە هەموو فێرن دۆخی باو بپارێزن‌وهەموو لە گشتیەتێکی بە رووالەت پتەودا تاکایەتی خۆیان بزر بکەن، دەرکەوتنی کاراکتێری وەك بازارۆف سەیردەنوێنێ."بازارۆف " خێرا ناوبانگ دەردەکاودەبێتە جێگای سەرنج . تەنانەت نەیارەکانیشی لێی سەرسوڕماون. ئەوانەیشی کە خۆشیان دەوێ‌ولایەنگری لێ دەکەن تەنیاو زۆرترحەپەساو و واق وڕماوی قسە نوێ و تیژەکانین، تا ئەوەی لە جەوهەری تێگەیشتن ئارامی و بێ گرێ‌وگۆڵی ژیانی رۆژانە لە دەروونەوە ئەوانی ماندوو کردووە، بۆیە بازارۆف لەم نێوەدا وەك شڵەژێنەرێکی دۆخی باو پیرۆزییەك پەیدا دەکا. ئەم رواڵەتەی بازارۆف زۆرتر لە شۆڕشگێڕێك دەکا .لە راستیش دا بازارۆف شۆڕشگێڕێکی نهێلیستە.

بەڵام داخۆ ئەم وێنەیە لە نهێلیزم کە تورگنیف بە شێوەی هونەری لە بەرگی رۆماندا دەینووسێتەوە لە کۆمەڵگای کوردی دا چۆن دەکەوێتەوە ؟ ئەگەر رەوتی نهێلیزم بریتی بێت لە پرۆسەیەکی کە تێیدا روانگەی ئایینی بەرەو روانگەی دنیایی دەڕوا،ئەوا کۆمەڵگەی کوردیش بە جۆرێك لە جۆرەکانی لە ناو ئەو رەوتە دایە .ئەگەرچی بە وتەی (شایگان): هەر کام لە شارستانیەتەکانی ئاسیا تێکەڵ بە ئایینێکی گەورەیە کە بنیاتی جەوهەرییان پێ دێنێ.

ئەگەر کۆمەڵگای کوردی لە ناوشارستانییەتی ئیسلام قەرار دەگرێ ئەوا بێ گومان رەوتی نهێلیزم رەوتی دابەزینە لە بیری ئیسلامی بەرەو بیری دنیایی .واتە بیرێك کە مرۆڤ بە بێ سەرچاوە ئایینیەکان دەیەوێ تەعبیر لە دنیاو رووداو بوون بکا و مرۆڤ بکا بە سەرچاوەی سەرەکیی داڕشتنی میتۆدەکانی لێکدانەوە.

ئەگەرچی کۆمەڵگای کوردی بە هۆی دواکەوتوویی و پەراوێز بوونەوە،زۆر دەرنگتر کەوتووەتە ناو ئەم پرۆسەیەوە ،بەڵام رەگەز و تایبەتمەندییەکانی ئەم

جـۆره روانگەیـە خـۆی تێـدا دەنوێنـێ .هـەر لـە کـاتی پەیـدا بـوونی ئـەو دەق، وبیروبۆچوونانەوە کە بە ئیلهام وەرگرتن لە رۆژئاوا تەعبیری غەیری ئایینی لە بـوون و دیاردەکان دەکەن، قۆناغی شـەڕی بایەخـەکان دەسـت پێـدەکا.(بـەڵام بـە لەبـەر چاوگرتنی ئەوەی کە بیری نهێلیستی بیرێکی هاوردەیە).

هەموو ئەو بۆچوونانەی کە بیر لە رەوشتی دیکە و تێڕوانینـی دیکـە دەکەنـەوە، دەکەونە نێو ئەم چوارچێوەیەوە.

بەڵام ئەم شەڕە تەنیا شـەڕ لـە ئاسـتی فیکـری دا نیـە، بـەڵکوو لـە ئاسـتی ئـەو دامەزراوەوبنیاتە مەدەنی و کۆمەڵایەتیودەسەڵاتانەیە کە وەك پێگەی ماددیی ئـەم بیرانە خۆیان دەنوێنن. واتە گەشەی رەوتـی نهێلیسـتی بـە بـێگۆرینی سـترۆکتۆری کومەڵایەتی مومکین نیە. بۆیە نهێلیزم هاوکاتە لە گەڵ گۆڕانی سیمای کۆمـەڵگا. بـۆ ئەم مەبەستە ئەورووپا بۆ خۆی باشترین نموونەیە.دابەزین لە فیکـری ئـایینی بـەبێ تێکـدانی ئـەو سـترۆکتۆرەی کـە بـیری ئـایینی بەرهـەم دێنایـەوە و شـەرعیەتی بـۆ دروست دەکرد مومکین نەبوو. بـێ هـۆ نیـە کـە بـازارۆف دەڵـێ کـاری ئیمـە تـەخت کردنی رێگایە.

بـەڵام ئـەو دەق وسەرچـاوانە چـین کـە بـۆ یەکـەم جـار دەرخـەری سـەرهەڵدانی نهێلیزم لە کۆمەڵی کوردی دان؟

رەنگە بینینەوەی ئاسان نەبێت .یان هێنانە گۆڕی باسەکە بەم شـێوەیە زۆر بـە ئەنجاممان نەگەیەنێ. رەنگە بیری نهێلیستی پێش ئەوەی بە شێوەی دەق هـەبێت، بێگومان لە هەموو سەردەمێك دا ئەو بیرانە هەبوون کە تەعبیری غەیری ئایینیان لە بوون کردووە. بەڵام ئەوەی لە نهێلیزم دا مەترەحە ئەوەیە کە نهێلیـزم لـە سـەدەی ١٩دا ئیتر بریتیـە لـە رەوتێکـی بـەهێزی کۆمەڵایـەتی کـە زاڵ دەبـێ و خەنیمەکـەی بەجێ دێڵێ. زاڵ بوونی ئەم رەوتە لە رۆژئاوایە کە سەرئەنجام بە شوێن کاریگەرییـە جیهانیەکانی خۆی ،کۆمەڵی کوردیش دەگرێتەوە.

ڕەنگە ئەوەی کە مرۆڤی کورد سەرچاوەکانی شەرعیەتوبوونی خۆی لە ئایین بەڵکو لە بیر کردنەوەی خۆیەوە وەرگرتبێ، بۆ قبوڵ کردن شتێکی قورس بێت . چونکە لەنێو ئێمەدا نە فەلسەفە هەبووەو نە بیرمەندێك سەری هەڵداوە. فەلسەفەی رۆژئاوا دەقەیەك لە دوای یەکەکانە کە لە راڤەیەکی درێژخایەن دا سوننەتی بیرکردنەوە لەسەر بوونی جێ هێشتووەو بەئاکامی جۆربەجۆرگەیشتووە. دواتر بە پێی گەشەی زانست و زاڵ بوونی بە سەرسروشت دا، هێزی ئەوەی پەیدا کردووە کە نەزمە دونیاییەکانی ئایین بۆ ژیان تێك بشکێنێ و نەریتە عورفیەکانی خۆی پیادە بکات. لای ئێمە شتی وا بوونی نیە. نە ڕەوتی زانست پێك هات، نە ڕەوتی فەلسەفەو نە ڕەوتی عورفی کردن. ئەوەی کە دروست بوو زۆرتر لە ژێرکاریگەریی رۆژئاواوهێنانی دەسکەوتەکانی ئەوان بۆ ناو خۆ بوو کە کەوتینە ژێرسریمەکانی نهێلیزمەوە. بەڵام هێشتا ئەم هاوردانەش ئەوەندە بەهێز و ریشەیی نەبوون کە لەبنەڕەتەوە جۆرێکی دیکەی ژیان و تێفکرین لە نێوئێمەدا سەقامگیربکەن جگە لە جیاوازیی دۆخی کۆمەڵایەتی ئێمە،هاوردە بوونی نهێلیزم ئاستی سست بوونی لە وڵاتی ئێمە دا پێشان دەدا. بێ هۆ نیە کە ئێستاش ئایین گەورەترین سەرچاوەی تەفسیری تاکی ئێمەیە بۆ بوون و بۆ نەریت و ڕەوشت.

ڕەنگە بتوانین بڵێین لەوکاتەوە بیرە فەلسەفیەکان هاتنە نێومان و بە جۆرێکی دیکەی سترۆکتۆری کۆمەڵایەتی ئاشنا بووین، نهێلیزم سەرەتاکانی دەرکەوت کە بۆ ئەم مەبەستە سەدەی بیست باشترین قۆناغی دەست پێکردنی ئێمە بوو بە هەموو کەم و کوڕییە کوشندەکانییەوە و پێش ئەمە دەقە شێعرە کلاسیکیەکانی سەدەی ١٩بەقورسی زاڵ بوونی روانگەی ئایینی لە دەقەکانی ئێمە دا پێشان دەدن . کە چووینە ناو سەدەی بیستەمیشەوە هێشتا خەونی ئایینی بوو کە پاڵپشتی تەنانەت بیرە نەتەوەییەکانیشی دەکرد. لە سەدەی بیست گرنگترین قۆناغ بۆ دەسپێکی نهێلیزم قۆناغی سەرهەڵدانی مارکسیزم لە کوردستان بوو کە بۆ یەکەم جار بیرێکی دی بە ئیلهام وەرگرتن لە رۆژئاوا ویستی مرۆڤ بکا بەتەنیا سەرچاوەوتەنیا

مەرجەعی راڤەی بوون. مارکسیزم وەکوو بەرهەمێکی نهێلیزمی رۆژئاوایی ، لە قەوارەی گروپ دا خۆی شکڵ داوله رێگای نوسینەکانیەوە چووە شەڕی روانگەی ئایینی. هەرچەند ئەم شەڕە زۆر تەعبیرولێکدانەوە هەڵدەگرێ و جێگای قسە و باسی فرەوانە، بەڵام رێك و پێکترین جۆری نهێلیزمی رۆژئاوایی لە کوردستان بوو کە موژدەی گەڕانەوەی هێزەکانی بۆ مرۆڤ دەدا.

هەڵبەت نابێ هاوردە بوونی نهێلیزم هەموو ئەو ئامادەییە نێو خۆییانە لەبەر چاوی ئێمە ون بکا کەچەکەرەکانی نهێلیزم تێیدا گەشەیان کرد . رەنگە سەرەتا گرنگترین پێگەی نێوخۆیی بۆ وەرگرتنی نهێلیزمی هاوردە، ئەو بیرو بۆچوونە تاکوتەرایانە بێت کە بە شێوەی غەیرە سیستماتیك لە هەر کۆمەڵگایەك دا بە دژ یا خود بە پێچەوانەی بیری ئایینیەکان لە گۆڕێدان. بەڵام ئەمە تەنیا سەرەتایە. چونکە دواتر پێگەی بە گشتی لە نێو توێژی خوێندەواردا دەردەکەوێ کە لە قوتابخانەکانەوە سەریان هەڵدا. ئەم توێژە ئەگەرچی لە نێو فەزایەکی سوننەتی و ئایینی دا دەژیا بەڵام لە رێگای کتێبە دەرسی و غەیرە دەرسییەکانەوە دەرفەتی ئاشنابوون بە بیروبۆچوونی دیکەیان پەیدا کردو توخمەکانی نهێلیزم گەشەیان کرد. بەڵام خوێندەواری ئێمە کە پشت ئەستور بە مێژوویەکی گەشەی نهێلیستی نەبوو، کتووپڕ خۆی لە بەردەم گەلێك ئەرك و کاری وەدواکەوتوودا دەبینی. بێ هۆ نەبوو دەبوون بەو "بازارۆف"انەی کە هەڵیاندەدا بۆ کردەوەی سیاسی و گرنگترین شوێنی نوختە گۆڕا نیان لە پشتی دەسەڵاتدا دەبینییەوە (بازارۆفی تورگنیف وابیر ناکاتەوە) بەڵام ئەو سەردەمانە سەرەڕای هەموو خەونە جوانەکان زۆرتر لە کارەساتیان دەکرد ئەوان سووتەمەنیە سەرەتاییەکانی نەهێلیزم بوون .نهێلیزم سیستەم بوو و هێشتا رێگایەکی دژوار لە پێش بووو ئێستاش هەر لە پێشە. ئەوان هێشتا سەرەتاکانی پێشەنگی شێوە رێنسانسێك بوون کە دەکرا و دەبا لە داهاتوودا کرابا .بە رای من نهێلیزم لێرەوە رەوتی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵی کوردی دا پەیدا دەکا بە هەموو کەم و کوڕییەکانی خۆیەوە .ململانێیەکان دەست پێدەکەن

بڵاوبوونـەوەی کتێبـی زانسـتی و مەتریالیـەکان ،وەرگێرانـی فەلسـەفە ،ڕۆمـانتیزمی شۆڕشـگێڕی، ڕۆمـانتیزمو ڕیـالیزم لـە ئـەدەب دا نموونـەی پسـاندنی بـیری بـاوی ئایینیـیـە. ئەگـەر لـە شـێعری سـەدەی ١٩ بـۆ وەسـفی جـوانی ئـافرەت هێشـتا دەستەواژەو وشـە ئایینـەکانی وەك میحـراب و هـیلال و..... بـاون، ئـەوا ئـیتر لـەم سەردەمەدا وشەگەلی دی دێنە مەیدانەوە. مرۆڤ دەکرێ بە بێ ئایین باس لە بـوون و خۆی بکا.

بەڵام پێش ئەوەی ڕەوتی نهێلیزم لە بیرەوە دەسـت پـێبکـا، لـە جـۆری ژیانـەوە سەری هەڵدا. لەو کاتـەوە کۆمەڵگـەی کـوردیی پـەراوێز بـە هـۆی سـریمەی دەرەوە کەوتە بەردەم گێژەڵووکەی خێرای ڕەوتێکی دیکەی ژیانەوە، هـەموو شـتێك کەوتـە دۆخی دیکەوە. پنتە تەریكو دابڕاوەکان بوون بە هێڵێك کە تـا داهاتوویـەکی دوور و نادیار کشابوو و ڕەوتی نهێلیزم لە ڕۆژئاواش تـەنیا تایبـەت بـە بـیر نـەبوو. گۆڕانی بەرەبەرەی دۆخی کۆمەڵایەتی هەموو ئەو بیرانەی تێك دەشـکاند کـە تـەعبیریان لـە دۆخی ڕاوەستاوو سەقامگیری جاران دەکرد.

ئەگـەر دۆخـی کۆمەڵایـەتی دەگـۆڕا و لـە پەسـتا شـتی دیکـەو نـوێو پەیوەنـدی دیکەی دێنا، بەناچار مرۆڤ بە شوێن تەعبیری دیکە و هەڵوێستی دیکەوە بوو کـە لـە دونیایەکی وادا ئیتر تەنیا ئـایین نەیـدەتوانی وەڵامـدەری بێـت و دەرەقـەتی شـیکار کردنی دنیا بێت مرۆڤ لێـرەدا بـە بزاوتـی فیکریـی سـەر سـوڕهێنەری خۆیـەوە هاتـە مەیدان. ئەگەر چـی ئـیتر قـەت وەك جـاران پنتێکـی سـەقامگیر و ڕاوەسـتاوی وەك ئایینی لە پشت خۆیەوە هەست پێنەکرد، بەڵام ئەمە نـەبووە هـۆی نیگـەرانی ئـەوە چونکە ئیتر دونیاش ناسـەقامگیر بـووە. دۆخـی ناسـەقامگیر مرۆڤـی ناسـەقامگیری دەوێ. نهێلیزم هاتنە ئارای ناسەقامگیری بوو لە کاتێکدا کە مرۆڤ خەریکی ڕاهێنانی ئازاد کردنی هێزە سەرسوڕهێنەرەکانی خۆی بوو.

کۆمەڵی کوردی وەك هـەر کۆمـەڵێکی سـوننەتیوداواکەوتوو سـەرەتا لـەم دۆخـە ترسا. لە گشتیەتی خۆیدا ترسا. (ئێسـتاش ئـەو ترسـە درێـژەی هەیـە) بـەڵام ئەمـە

بەومانایە نەبوو کە هەندێك ڕەوت لە نێوی دا پێك نەیەت. ئەگەر تا ڕادەیەك بەلایەوە ئاسان بوو شێوەی ژیانی ماددیی نهێلیستی وەربگرێ، بەڵام بەلایەوە ئاسان نەبوو کە فیکری نهێلیستی لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی دا بە ئاسانی وەربگرێ. دەشزانین کە بۆ وەرگرتنی ژیانێکی هاوچەرخ دەبێ نهێلیزم لە تەواوییەتی خۆیدا وەربگیرێ، واتە هاوکات نهێلیزمی ماددی و نهێلیزمی فیکری. هەر وەك وتمان یەکەم شەپۆلی بیری نهێلیستی کە ڕووی لە کوردستان کرد، مارکسیزم بوو. مارکسیزم ئەو فەلسەفەیە بوو کە بۆ تەعبیر لە بوون لە بەرامبەر ئایین دا خاوەن میتۆدێکی ڕێك وپێکی خاکی بوو. بەڵام لە ڕۆژئاوادا مارکسیزم تەنیا یەکێك لە ڕەوتەکانی بیری نهێلیستی بوو. ئەگەر سەرەتا ئایین تەنیا سەرچاوەیەکی گشتگیر بوو، ئەوا هەوڵی ئەوە درا کە مارکسیزمیش وەك بە دیلی بیری پێش نهێلیستی، حاڵەتی گشتگیر پیدا بکا و ببێ بە تەنیا ئەلتەرناتیڤ. بەڵام ئەم ڕەوتە بەم شێوەیە ئاسایی و سروشتی نەیدەنواند. نهێلیزم بە هەموو ڕێچکە و ڕێبازەکانی خۆیەوە دەیتوانی نهێلیزم بێت. ئەوە تەنیا مارکسیزم نەبوو کە دەیتوانی بیری پێش نهێلیزم ببەزێنێ، بەڵکو هەموو ڕێبازەکانی دیکەش پێویست بوون بە تایبەت بیرو بۆچوونەکانی ڕۆشنگەرانی سەدەی ١٨ و بە دوای ئەواندا بیریارانی سەدەی ١٩، دەورانی نوێ، دەورانی هەمە چەشنی و هەمە ڕەنگیی بیروڕاکان بوو.

نە سەدەی ١٩بۆ کوردستان دەورانی نوێ بوو، نە تەنانەت سەرەتاکانی سەدەی بیستەمیش. ئەگەر شتێك بە نێوی دەورانی نوێ بۆ ئێمە لە ئارادابێت، تەنیا دەتوانێ بریتی بێت لەو ئاڵ و گۆڕانەی کە کەم تا کورت لە نێو ئاخنەکانی سەدەی بیستەمەوە دێنە ئاراوە. ئاڵ وگۆڕەکانی سەردەمی ئاتاتورك و ڕەزاخان لە ئاستی ئێران و تورکیا (کە کوردستانیان پێوە بەستراوە بووەوە) سەرهەڵدانی بزووتنەوەی میللی و چەپیەکان، بزاوتی ئەدەبی و ڕۆشنبیری، دامەزراندنی بنکەی پیشەیی لە بواری نەوت موژدەی ئەوەیان دا کە کوردستان تا ڕادەیەکی بە ڕچاو بەرەو دۆخێکی دیکە هەنگاو دەنێ. بەڵام ئەمە هێشتا تەواو بە مانای سەردەمی نوێ

نەبوو. لەم دەورانەدا و هەتاکۆتاییەکانی سەدەی بیست تەنیا یەك فیکری رێك و پێکی نهێلیستی دێتە مەیدانەوە کە بە داخەوە ئەویش لە نەبوونی رەهەندێکی فیکری لەنێوخۆی کوردستان ولە بزربوونی نەیارەفکرییەکانیدا نەیتوانیوە ببێتە رەهەندێکی فیکری بەڵکو زۆرترلەقەوارەی کاری سیاسی وحیزبی دا مایەوە ئەوە تەنیا لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەم دایە کە رەهەندە نهێلیستییەکانی دی خۆیان دەکەوتنە کوردستانەوە و خوێنەری کورد خۆی بەفێربوون و راڤەکردنیانەوە سەرقاڵ دەکا. کەواتە ئێمە لەبەردەم دوو قۆناغ دا راوەستاوین: یەکەم ـ هاتنی یەك بیری نهێلیستی ـ دووهەم ـ دواتر هاتنی بە لێشاویان بەداخەوە لەهەردوو قۆناغەکەدا ئێمە خاوەنی یەك زەمینەی فیکری و رۆشنبیری بووین.ئەویش ئەوە بوو کە لە کوردستان نەفیکر هەبوو نەململانێ و نەپرۆسەی نێوان نەوەکانی بیروو ئەندیشە .لەم حاڵەتە دا نەبیری یەکەم مرۆڤ دەتوانێ بەقوڵی تێ بگات و نە کەمی کات دەرفەتی وەرگرتنی ئەو هەموو بیرەدەدا کە لە پرۆسەیەکی چەند ساڵەدا هاتوونەتە ئاراوە .لێرەدا مرۆڤی کورد بە حەپەساوییەوە لە بەردەم رەوتی نهێلیزم دا رادەوەستێ. تەنانەت ئەگەر بڕیاری وەرگێڕانیشیان بدات، هێشتا فریا ناکەوێ.

خوێندنەوە و نووسینە خێرایەکان سەر هەڵدەدەن. نەرم و نیانی بیر کە تایبەتمەندیی هەر بیرێکی ریشەیی و رەسەنە لە نێودەچێ و ململانێی نێوانیشیان دەبێ بە شێوە ململانێیەکی سیاسی. خۆبەخۆ وتارەکان پڕ دەبێ لە هێنانەوەی قسەی بیرمەندان و تێفکرینی نێوخۆیی تا رادەیەکی ترسناك بزر دەبێ. هەڵبەت ئەمە ئاساییە. بێ گومان ئەمە یەکەمین قۆناغی گرنگی ئێمەیە بۆ چوونە جیهانی نهێلیستی .

بەڵام ئەمە بۆ جیهانی دەقی ئێمە کە جیهانێکی شێعرییە، زۆرگران و سامناك دەکەوێتەوە. جیهانی شێعر، جیهانی گەڕانەوەیە بۆ دەروونی ئینسان. تەنانەت هەموو شتێکی جیهانی دەرەوەش بیانووە بۆ رۆچوون بە ناخ دا. بەڵام جیهانی نهێلیستی لە تەواوییەتی خۆیدا جیهانی ورد بوونەوە لە دەورووبەر و دۆزینەوەی

خۆیه لـه غـهیره خۆدا. جیهـانی نهێلیسـتی کـه درێـژەی ڕێنسانسـه، تـوا ناییـهکی سهیری زانستی له سهرشانه تهنانهت له نێو ئهم جۆره فهزایهدا شێعریش هـهموو شـتێکی دهگـۆڕێ .هەرلـه جیهـان بینییهکهیـهوه بیگـره هـهتا وشـه و شـێوهی داڕشـتنهکهی .شـێعر لـه چـوار چـێوهی عیرفـانی دێتـه دهر و بـهرهو بـوون دهمانگێرێتهوه. بوون لێرهدا له نێو دهسکهوته ماددییهکانهوه گوزهر دهکا .شێعر ئێستا له مرۆڤێکهوه دێته دهر که باس له سهرکهوتن بهسهر سروشت دا دهکا و تا رادهیهکی بهرچاو نهێنیهکانی گۆی زهوی ئاشکرا کردووه. خاڵی گرنگی قهیران و نوێ بوونهوهی شێعری کوردی هـهر لـهم بهشـهوه دهسـت پێدهکا. گۆڕان شـێعری زهوینی کردهوه.

ئەوانەی گلەیی لەم تایبەتمەندییەی قۆناغی یەکەمی وەرگرتنی نهێلیزم دهکـهن و رووگرژن له ئاست بارانی به خوڕهی دهق دا ، تهمبهڵهکانن.ئهوان کـه هێشـتا زۆرتـر له دهلاقهی شێعرهوه دهڕواننه ئهم جیهانه ئاڵۆزه .بۆ ئێمه دابڕانێکی کتووپڕی لـه جاران‌ورابردوو پێویسته. دهبا ههموو بکهوینه نزا: "یاخوا داکاته باران، بۆ فـهقیر و ههژاران" تێکرا و وێکرا، ئهم سهر تا ئهوسهر، بهڵام بهداخهوه نوخبهکانن که زۆرتـر ههڵگری ئهم داوایهن. خوێنهری کورد و جهماوهری کورد که هێشتا له کۆمهڵگایهکی دووفاقـهدا دهژی و بـیری ههسـتی لـه شـێعرو بـاوهڕ و بـیره باوهکـان ئـاخنراوه، بهدڕدۆنگییهوه دهڕوانێتـه ئـهم لافـاوه کـه بـێ پـرس بـه بـهردهم ماڵهکهیدا دهڕوا. بێگومان ئـهویش وچـانێك و رامـانێکی پێویسـته. چـۆنیهتی پێشـکهش کردنـی دهق رۆڵی سهرهکی لهم وچان و رامانهدا دهبینێ.

ئێستاش که له سهرهتای سهدهی ٢١داین له دۆخێکی بـاش دا نـین. چـونکه نـه خاوهنی پێکهاتهی له باری کۆمهڵایهتین و نه گهیشـتووینهته بـڕوا بـه خـۆ بـوون لـه بواری بیردا. هێشتا زانسـتی نـین و تـا رادهیـهکی ترسـناك بـهکۆ بـیر دهکهینـهوه و برسین. له بـارودۆخێکی وادا بـیر زهمینـی نـاکرێ و بێگومـان لـه دۆخـی سـهرهتای نهێلیزم (واته نهێلیزمی پاسیف دا) خـۆی دهبینێتـهوه. ئهمـهش بـهو مانایهیـه کـه

بیرکردنەوەمان هاوکات دەبێ لە گەڵ شۆڕش و جووڵە کۆمەڵایەتیەکان بە ناچار بەرەو دابڕانێکی دژوار لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و پێکهاتەی دەسەڵات دەڕۆین.

"بازاڕۆف "ی تورگنیف کاتێك جانتاکەی بەتاڵ دەبوو کای تێدەکرد، دەیگوت:" جانتای ژیان نابێ بەتاڵ بێت هەر چۆنێك بێ دەبێ پڕبێتەوە. بازاڕۆف چ لە کاتی ژیانی دا و چ لە کاتی مەرگ دا لە تەنیایی نەترسا. ئەو تەنیا بیری لەو کارانە دەکردەوە کە پێی وابوو دەبێ ئەنجامیان بدات .هەر وەك چۆن جەك لەندەن لە "دان چەرموو" دا دەڵێ :" سروشت و قانوون فەرمانیان پێ دەدا کە مل کەچ بێت و هێزی ژیانو هەڵدانیش پێی دەگوت سەرپێچی بکات".

پەراوێزەکان

١ ـ پدران و پسران ـ تورگنیف ترجمه مهری اهی .صفحه ١٠٦

٢ ـ اسیا در برابر غرب ـ داریوش شایگان صفحه ٣٠

٣ ـ اسیا دربرابر غرب ـ داریوش شایگان صفحه ١٩

٤ ـ پدران و پسران ـ تورگنیف ترجمه مهری اهی٣٢١

٥ ـ دان چەرموو ـ جەك لەندەن ـ وەرگێڕانی عەبدوڵلاحەسەن زادە